

УДК 81'37[811.111+811.133.1+811.161.2]

ІХТІОНІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО УТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Швець Н.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті охарактеризовано особливості перенесення назв риб (іхтіонімів) на власні назви (оніми) в англійській, французькій та українській мовах. З'ясовано, що іхтіоніми є джерелом утворення двох видів онімів у зазначених мовах – антропонімів (власних назв людей) та топонімів (найменувань географічних об'єктів). Проаналізовані власні назви скласифіковано за структурними типами. Виявлено спільне та відмінне при утворенні онімів з найменувань риб в англійській, французькій та українській мовах.

Ключові слова: власна назва, іхтіонім, антропонім, топонім, мотивація.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістична наука все частіше звертається до вивчення номінативних механізмів мови, тобто до пояснення особливостей утворення лексичних одиниць, їх мотиваційних моделей та внутрішньої форми [2; 9; 13; 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не залишилося поза увагою науковців і питання мотивації іхтіонімів (назв риб), що досліджували у різних аспектах: етимологічному (В. Усачова [17]), діалектологічному (В. Коваленко [66]), лінгвокультурологічному

(Р. Дайнюс [3]), когнітивно-ономасіологічному (С. Стройкова [11]) та ін.

Виділення невіршених частин загальної проблеми. Як справедливо зауважує С. Толстай, «кожне слово по відношенню до мотивації має два виміри – внутрішній і зовнішній: воно може бути мотивованим, у ньому може бути репрезентована певна мотиваційна модель, і воно може бути мотивуючим, тобто саме мотивувати інші найменування» [13, с. 116]. Вивчення внутрішніх мотиваційних моделей іхтіонімів не дає повного уявлення про організацію іхтіологічних знань в етносвідомості, тому важливим є також дослідження особливостей перенесення назв риб на предмети інших лексичних сфер.

Мета статті – охарактеризувати особливості перенесення іхтіонімів на власні назви (оніми) в англійській, французькій та українській мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. В енциклопедії «Українська мова» знаходимо визначення онімів як «індивідуальних найменувань окремих одиничних об'єктів» [16, с. 83]. За словами авторів енциклопедії, ознакою, яка розрізняє оніми та апелювати, є відношення до поняття: загальні назви – носії понять, а власні включають усю відому мовцєві інформацію про свої денотати, без певних узагальнень, і тому пов'язуються з поняттями лише тією мірою, якою вказують на різновид об'єктів, до яких належать їх денотати [16, с. 83].

Загальнонауковим вважається підхід, який спирається на розмежування власних назв живих істот і неживих предметів [16, с. 83], тому оніми, мотивовані іхтіонімами, поділимо на 2 групи: антропоніми (власні назви людей) та топоніми (назви географічних об'єктів).

Серед аналізованих антропонімів та топонімів, за М. Торчинським [15, с. 95–98], розрізняємо: прості оніми (однослівні однокореневі власні назви, як безафіксні (англ. *Mackerel*, франц. *Brochet*, укр. *Карась*), так і афіксальні (франц. *Brocheteau*, укр. *Карасенко*), складні оніми (двокореневі власні назви: англ. *Bucktrout*), складені оніми (дво- і багатослівні власні назви: укр. *Мала Карасівка*, франц. *la Rivière aux Brochets*, англ. *Salmon Arm*).

Англійські, французькі та українські іхтіоніми є джерелом утворення одного з видів антропонімів – прізвищ. В українській мові, за спостереженнями М. Демчук, прізвища, запозичені з номенклатури тваринного світу, зокрема риб «можна розцінювати як захисні, відстрашуючі нечисту силу, оберігаючи від наврочень чи вживані як своєрідні обереги від хворіб» [4, с. 121]. Даючи дитині таке ім'я (що потім стало основою прізвища), батьки хотіли, щоб до неї перейшли ті якості, якими наділені представники тваринного світу. Серед таких прізвищ в українській мові знаходимо лише прості оніми:

– афіксальні: *Рибченко*, *Рибець*, *Рибка* [8, с. 98] (від *риба*), *Карасенко* [8, с. 98], *Карасько* [4, с. 127] (від *карась*), *Линюк* [8, с. 98] (від *лин*), *Лященко* [8, с. 98] (від *лящ*), *Меньок* [8, с. 98] (зменш.-пестл. до *минь*), *Оселедченко* [8, с. 98] (від *оселедець*), *Карпець* [8, с. 98] (зменш.-пестл. до *короп*), *Коропченко* [8, с. 98], *Соменко* [8, с. 98], *Соменя*, *Сомко* [4, с. 127] (від *сом*), *Щученко*, *Щучка* [4, с. 127] (від *щука*), *Окуненко* [4, с. 127] (від *окунь*);

– безафіксні: *Щука* [8, с. 98], *В'юн* [8, с. 98] (від *в'юн*), *Карась* [8, с. 98], *Коблик* [8, с. 98] (від *коблик* – дрібна річкова риба родини коропових [10]), *Лин* [8, с. 98], *Лящ* [8, с. 98], *Окунь* [4, с. 127], *Сом* [4, с. 127], *Оселедець* [8, с. 98], *Піскар* [8, с. 98] (від *піскар*), *Щупак* [8, с. 98] (від *щупак* – самець щуки [10]).

Д. Єрмолович стверджує, що в межах однієї країни можуть існувати різні варіанти тих самих назв [5, с. 29]. Це, зокрема, стосується французьких прізвищ, серед яких виділяємо прості безафіксні оніми (*Poisson* [20] (від *poisson* – риба), *Harang*, *Hareng* [20] (від *hareng* – оселедець), *Languille* (від *anguille* – вугор), *Brochet* [20] (від *brochet* – щука), *Requin* [20] (від *requin* – акула), та їх варіанти – прості афіксальні оніми (*Poissonneau*, *Poissonnet*, *Poissonet* [20] (зменшувальне від *poisson*), *Haranger*, *Harenger* [20] (від *hareng* – оселедець), *Languillet*, *Languillet*, *Languillier* [20] (від *anguille* – вугор), *Brocheteau* [20] (зменшувальне від *brochet*).

На відміну від української та французької мов, де іхтіоніми досить часто стають основою утворення прізвищ, в англійській мові такі лексеми представлені незначною кількістю. Частково це можна пояснити тим, що, хоча деякі прізвища (до прикладу *Spratt*, *Salmon*, *Haddock*, *Plaice*, *Gudgeon*, *Herring*) графічно і фонетично повністю чи частково збігаються з назвами риб, після опрацювання етимологічних словників, виявилось, що походять вони не від іхтіонімів, а від інших слів, і лише в результаті певних змін набули форми, співзвучної з іхтіонімами [19].

З-поміж англійських прізвищ, мотивованих іхтіонімами, виділяємо прості безафіксні оніми: *Mackerel* (*l*) [19, р. 505] (від *mackerel* – скумбрія), *Fish* [19, р. 289] (від *fish* – риба), *Trout* [22] (від *trout* – форель), *Pike* [22] (від *pike* – щука), *Chubb* [22] (від *chub* – головень) та складний онім: *Bucktrout* [19, р. 144] (буквально – самець форелі). Варто зазначити, що в основному англійські прізвища іхтіологічного походження виникають у результаті асоціації з родом заняття людини (продавцем відповідного виду риб), проте прізвище *Bucktrout* утворилося на основі клички [19, р. 144], а *Chubb* – у результаті зовнішньої схожості риби та людини, зокрема наявності поводи [20].

Досить чисельною групою онімів, утворених від назв риб, є топоніми. Як стверджує О. Березович, топоніми відбивають знання про фрагмент географічного простору. Ці знання опредмечуються у внутрішній формі назв, відповідно, для їх пояснення необхідно виявити вихідний апелютив [2, с. 39], у нашому випадку – назву риби.

Опис і аналіз власних назв, у тому числі топонімів, неможливі без певної класифікації, яка або невидимо присутня в ономастичній роботі як своєрідна платформа автора, або спеціально ним вводиться для більш чіткого розмежування явищ, – стверджує О. Суперанська [12, с. 148]. Топоніми, мотивовані назвами риб, ми систематизуємо, користуючись класифікацією М. Торчинського, яка була запропонована автором у монографії «Структура онімного простору української мови» [14].

Серед 19 англійських топонімів, утворених від назв риб, виділяємо:

– **астіоніми** (назви міст), в тому числі **складні оніми**: *Fishkill* [21, р. 384], *Spearfish* [21, р. 1119] (від *spearfish* – риба-меч), *Whitefish* [21, р. 1303] (від *white* – білий та *fish* – риба), **прості безафіксні оніми**: *Salmon* [21, р. 1030], *Grayling* [18] (від *grayling* – харіус) та **складений онім**: *Salmon Arm* [18];

– **потамоніми** (назви річок), в тому числі **прості безафіксні оніми**: *Fish* [21, р. 384] (від *fish* – риба), *Salmon* [21, р. 1030] (від *salmon* – лосось), *Eel* [21, р. 346] (від *eel* – вугор); та **складені оніми**: *Great Fish* [21, р. 443], *Sturgeon River* [18] (від *sturgeon* – осетер);

– **лімноніми** (назви озер), серед яких лише **складені оніми**: *Redfish Lake* [21, р. 981] (від *redfish* – морський окунь), *Whitefish Lake* [21, р. 1303], *Trout Lake* [18] (від *trout* – форель);

– **портонім** (назва порту), що є **складним онімом**: *Fishguard* [21, р. 384] (від *fish* – риба, та *guard* – охорона);

– **фіордонім** (назва затоки), що є **складеним онімом**: *Shark Bay* [18] (від *shark* – акула);

– **океанонім** (назва океану), що є **складеним онімом**: *Herring Pond* (дослівно – оселедцевий ставок), так англійці жартівливо називають Атлантичний океан [18];

– **інсулонім** (назва острова), що є **складеним онімом**: *Spratly Islands* [21, р. 1121] (від *sprat* – шпрот), поява назви зумовлена невеликими розмірами островів;

– **оронім** (назва гори), що є **складеним онімом**: *Whitefish Mountain* [21, р. 1030];

У топонімічних словниках та топографічних мапах України було знайдено 18 топонімів, які утворені від іхтіонімів. З-поміж них розрізняємо:

– **потамоніми** (назви річок), в тому числі **прості афіксальні оніми**: *Коропець* [7, с. 280] (річка на Закарпатті, Тернопільщині і Чернігівщині), *Рибниця* (притока Дністра) [7, с. 401], *Бершадь* (притока Дунаю, назва виникла за допомогою додавання суфіксу *-адь* у збірній функції до назви риби *берш* «вид судака, окуня» [7, с. 43]), *Бершадка* (назва утворилася аналогічно попередній) [7, с. 42], *Карасівка* – (річка в басейні затоки Сиваш) [7, с. 251]; **складені оніми**: *Мала Карасівка* [7, с. 251], *Карасівка-Велика* [7, с. 251]. Зазначені річки отримують свою назву у результаті запозичення найменування найбільш поширених у їх водоймах риб;

– **комоніми** (назви сіл), в тому числі **прості афіксальні оніми**: *Рибник* (Львівська область) [1, с. 16], *Лящівка* (Черкаська область) [1, с. 21] *Рибинське* (Донецька область) [1, с. 34], *Карасин* (Волинська область) [7, с. 250]; **прості безафіксні оніми**: *Корон* (Чернігівська область) [7, с. 280]; та **складені оніми**: *Велика Рибниця* (Сумська область) [1, с. 15], *Мала Рибниця* (Сумська область) [1, с. 15];

– **лімноніми** (назви озер), в тому числі **прості афіксальні оніми**: *Карасинець* (Волинська область) [7, с. 250] та **складені оніми**: *Коропська Стариця* (Чернігівська область, поблизу села *Корон*) [7, с. 280];

– **катарактонім** (назва водоспаду), що є **простим афіксальним онімом**: *Форель* [7, с. 490];

– **зодіонім** (назва сузір'я), що є **простим безафіксним онімом**: *Риби* (зодіакальне сузір'я).

Французькі топоніми, що отримали свої найменування від іхтіонімів (9 одиниць), поділяємо на:

– **потамоніми** (назви річок), у тому числі **складені оніми**: *la Rivière aux Brochets* (річка у провінції Квебек, від *brochet* – щука) [23], *la Rivière au Saumon* (річка у провінції Квебек, від *saumon* – лосось) [23] та **простий безафіксний онім**: *le Thon* (притока річки Уаза, від *thon* – тунець) [23];

– **райононіми** (назви адміністративних частин країни), в тому числі **простий безафіксний онім**: *Poissons* (муніципалітет у Франції, від *poisson* – риба) [23] та **складений онім**: *Beaumont-le-Hareng* (муніципалітет у Франції, від *hareng* – оселедець) [23];

– **лімноніми** (назви озер), які є **складеними онімами**: *Lac-au-Saumon* (озеро у провінції Квебек) [23], *Lac Brochet* (озеро у франкомовній частині Канади, від *brochet* – щука) [23];

– **океанонім** (назва океану), що є **складеним онімом**: *la Mare aux Harengs* (дослівно – калюжа з оселедцями, жартівлива назва Атлантичного океану) [18];

– **зодіонім** (назва сузір'я), що є **простим безафіксним онімом**: *Poissons* (сузір'я Риби) [18].

Висновки і перспективи. Ономастичний аспект назв риб реалізується через перенесення іхтіонімів на антропоніми (власні назви людей) та топоніми (назви географічних об'єктів) у всіх аналізованих мовах. Було визначено структурні типи онімів англійської, французької та української мов: прості безафіксні оніми, прості афіксальні оніми, складні оніми та складені оніми. Щодо змістовної сторони, то спільним для аналізованих мов є перенесення іхтіонімів на призвища, найменування річок та озер. Лише для англійської мови характерне найменування міст (астіоніми), портів (портоніми), островів (інсулоніми), заток (фіордоніми) та гір (ороніми) за назвами риб. Тільки в українській мові зафіксовано найменування сіл (комоніми) та водоспаду (катарактонім), тоді як у французькій мові знайдено назви адміністративних одиниць (райононіми). Перспективи подальших досліджень полягають у можливості аналізу особливостей перенесення назв риб на загальні назви (апелятиви).

Список літератури:

1. Атлас автомобильных шляхов Украины / [укл. Кучеренко Г. М.]. – К.: Картографія, 2003. – 200 с.
2. Березович Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Елена Львовна Березович; [под ред. А. К. Матвеева]. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 328 с.
3. Дайнюс Р. Лексико-семантический анализ мифологических концептов: символика «рыбы» в балто-славянской традиции: с привлечением индоиранских данных: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.03 / Разаускас. Дайнюс. – Москва, 2004. – 250 с.
4. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / Марія Олексіївна Демчук. – К.: Наукова думка, 1988. – 172 с.
5. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Дмитрий Иванович Ермолович. – М.: Р. Валент, 2001. – 133 с.

6. Коваленко В. А. Особенности номинаций и варьирования в австралийском варианте английского языка (на материале объектов ихтиофауны): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. А. Коваленко – К., 1992. – 21 с.
7. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / Василь Вікторович Лучик. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
8. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Юліан Костянтинів Редько. – К.: Наукова думка, 1966. – 216 с.
9. Селіванова О. О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О. О. Селіванова // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В. В. Левицького: [зб. наук. праць]. – Чернівці: Книга ХХІ, 2008. – С. 379–389.
10. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
11. Стройкова С. А. Номенклатура іхтиофауни в сучасній німецькій мові: когнітивно-ономасіологічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. А. Стройкова. – Одеса, 2012. – 19 с.
12. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Александра Васильевна Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
13. Толстая С. М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С. М. Толстая // Русский язык в научном освещении. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 112–127.
14. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: [монографія] / Михайло Миколайович Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 550 с.
15. Торчинський М. М. Структурна класифікація власних назв / М. М. Торчинський // Мовні і концептуальні картини світу: [зб. наук. пр.]. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. – Вип. 23, ч. 3. – С. 95–98.
16. Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
17. Усачева В. В. Славянская ихтиологическая терминология: Принципы и способы номинации: обратный словарь / Валерия Васильевна Усачева. – М.: Индрик, 2003. – 352 с.
18. АBBYU Lingvo x6 [Електронний ресурс]: електронний словарь. – 4,7 Gb. – АBBYU Software, 2014. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium; 512 Mb Ram; Windows 8/8.1, 7, Vista, XP (SP2, 3). – Назва з контейнера.
19. Bardsley C. W. A Dictionary of English and Welsh Surnames / Charles Wareing Bardsley. – London: Oxford University press, 1901. – 837 p.
20. Le dictionnaire des noms [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jeantosti.com/noms/a.htm>
21. Merriam-Webster's Geographical Dictionary / [edited by D. J. Hopkins]. – Springfield: Merriam-Webster, 2001. – 1387 p.
22. The Internet Surname Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.surnamedb.com/>
23. Wikipédia: l'encyclopédie libre [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fr.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:Accueil_principal

Швец Н.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ИХТИОНИМЫ КАК ИСТОЧНИК ОБРАЗОВАНИЯ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье характеризованы особенности переноса названий рыб (ихтионимов) на имена собственные (онимы) в английском, французском и украинском языках. Выяснено, что ихтионимы являются источником образования двух видов онимов в указанных языках – антропонимов (имен людей) и топонимов (наименований географических объектов). Проанализированные имена собственные классифицированы по структурным типам. Выявлено общее и отличное при образовании онимов из наименований рыб в английском, французском и украинском языках.

Ключевые слова: имя собственное, ихтионим, антропоним, топоним, мотивация.

Shvets N.V.

Pereyaslav-Khmelnytskyi Hrygoriy Skovoroda State Pedagogical University

ИХТИОНИМЫ КАК ИСТОЧНИК ОБРАЗОВАНИЯ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Summary

This article describes the peculiarities of the transfer of fish names (ichthyonyms) onto the proper names in the English, French and Ukrainian languages. It was found out that ichthyonyms are the source of the formation of two kinds of proper names in these languages, these are anthroponyms (proper names of people) and place names (names of geographic objects). The proper names under analysis were classified according to the structural types. The similarities and differences in the formation of proper names from the fish names in the English, French and Ukrainian languages were revealed.

Keywords: proper name, ichthyonym, anthroponym, place name, motivation.